

İslam Dünyası ve Demokrasi

Günümüz İslam Dünyası'nda demokrasi görülüyor, özgürlükler tırpanlanıyor ve tüm bunların sonucunda fakirleşme görülüyorsa, bunların nedeni İslam dininin demokrasiye karşı olmasında değildir. Günümüzde İslam Dünyası'nda demokrasi olmamasının en önemli nedenlerinden biri de on dokuz ve yirminci yüzyıllar boyunca gerek Osmanlı İmparatorluğu'nda gerekse bu imparatorluktan doğan devletlerde vakıfların, siyasi yönetimler tarafından tırpanlanması, aydınların da öncülük görevini yapmamasıdır. Bu makale İslam ve sivil toplum arasındaki ilişkileri vakıflar ve sivil oluşumlar bağlamında yeniden değerlendirmekte ve islam toplumlarının İslam Dünyası'nda, Türkiye'nin kısmi demokrasisi dışında, gerçek bir demokrasi bulunmayışının üzerinde durmak gerekir. Zira diktatörlüklerin insanları insanlıktan çıkardığı bir yana, demokrasi ve özgürlükleri kısıtlayarak, bir ülkeyi doğrudan doğruya fakirleştirdiğini de artık biliyoruz. Gerçekten de son yıllarda yapılan araştırmalara göre özgürlükler ile kişi başına düşen milli gelir arasında güçlü bir korelasyon vardır (Gwartney, et.all, 1996). Kısacası, İslam dünyası'nda demokrasinin bulunmayışı bir vakitler dünyanın en büyük uygarlıklarından birini yaratmış olan bu toplumları doğrudan doğruya fakirleştiren bir olgudur.

Öte yandan, İslam dünyası'nda demokrasinin bulunmayışı ile İslam dini arasında hiç bir ilişki yoktur. Bir başka deyişle, İslam dünyası'nda kol gezen diktatörlüklerin hiç birinin İslami açıdan meşruiyeti yoktur. Modern İslam düşünüyü bu diktatörlüklerin meşruiyetlerini bir kalemde silip atmıştır (Çizakça, 2002: 114). Kanımca 21. yüzyılın en önemli gündemi İslam Dünyası'nın demokrasi ve özgürlüklere kavuşmasıdır. Günümüzde Irak meselesine de bu açıdan bakmak gerekir. Gerçekten de Batı Avrupa'nın, İngiltere ve bir kaç küçük ülke dışında, tamamının demokrasiye kavuşması ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşmiştir. Günümüzde bu trend devam ediyor ve 11 Eylül olaylarıyla birlikte giderek güçleniyor.

Bu noktada İslam dünyası'na asırlardır hakim olan imparatorlukların yıkılmasından sonra ortaya çıkan milli devletlerin nasıl olup da hepsinin diktatorya yapısında doğduğu akla gelmektedir. Öyle ya, madem ki İslam dininin esasında demokrasiye karşı hiç bir olgu bulunmamaktadır, o halde neden bu yeni devletlerin tamamı şu veya bu şekilde diktatörlükler olarak doğmuşlardır? Bu makalenin ana konusu budur.

Bu talihsiz gelişmelerin sırrını, kanımca, İslam dünyası'ndaki sivil toplum kuruluşlarının durumunda, tarihinde, aramak gerekir. Sağlam bir demokrasinin oluşabilmesi ve yaşayabilmesi için gereken, olmazsa olmaz şartın dinamik bir sivil toplum sektörünün varlığı olduğu artık bilindiğine göre, sorumuz, imparatorlukların çöktüğü ve yerlerine modern toplumların doğduğu yirminci yüzyılda İslam Dünyası'ndaki sivil toplum kuruluşlarının durumunun ne merkezde olduğuna indirgenmektedir. İslam dünyası'nda tarihsel perspektiften sivil toplum kuruluşlarına baktığımızda karşımıza çıkan tek ve en önemli kurum vakıflardır. Demek ki incelememiz gereken, vakıfların yirminci yüzyıldaki durumudur.

Bu durum tek kelimeyle ifade edilebilir: Facia ! Gerek Tanzimat sonrası Osmanlı dönemi ve gerekse Cumhuriyet'in ilk otuz küsur yılında klasik vakıf sisteminin yıkıldığı, vakıfların mal varlıklarının talan edildiği çok iyi bilinmektedir (Öztürk, 1995; Çizakça, 2000). Kısacası, yirminci yüzyıla gelindiğinde muhteşem Osmanlı vakıf sisteminden geriye kalan sadece bir yıkıntıdır. Bu, hem Türkiye hem de Osmanlı'nın enkazından doğan diğer ülkeler için de böyledir. Tahrip edilmiş, mal varlığı talan edilmiş bir vakıf sistemi demek, sivil toplum kuruluşları zayıflatılmış, hattâ yok edilmiş ülkeler demektir. Bu ülkelerde ise demokrasi tabii olarak gelişemez veya ölü doğar. Bunun neden böyle olduğunu anlamak içinse Batı'ya bakmak, özellikle büyük Fransız düşünürü De Tocqueville'yi anlamak gerekir.

De Tocqueville'in derdi, aristokrasinin giyotinden geçirildiği Fransa'da halk ile devlet arasında hiç bir aracı kurumun kalmamış olması ve dolayısıyla halkın devletin muazzam gücünü kontrol edemiyerek ezilmesiydi. Bu bağlamda De Tocqueville'in anlamaya çalıştığı olgu, kendi özel şartları ve tarihsel evrimi içersinde aristokrasinin gelişmediği Amerikan toplumunda, halkın nasıl olup da, kendi sorunlarını çözebildiği ve devlet karşısında ezilmediği idi. De Tocqueville, Amerikan halkının karşılaştığı hemen hemen her sorunu vakıf ve dernekler kurarak, yani sivil toplum kuruluşlarıyla, çözdüğünü saptamış ve buradan hareketle, aristokrasinin olmadığı toplumlarda siyasi ve hukuksal statüsü birbirine eşit olan halk yığınlarının kendi sorunlarını ancak bu kurumlar vasıtasıyla çözebileceğini ve devlete bağımlılıktan kurtulacağını ileri sürmüştü. Dahası, De Tocqueville daha da ilerisini görmüş, siyasi statüsü eşitliğe dayanan bir halkın, kendi sorunlarını çözmek için vakıf ve dernekler kurması devlet tarafından engellenirse, halkın sorunlarını çözmek için bir araya gelebileceğini ve devlete bağımlılığının olağanüstü boyutlara ulaşacağını da belirtmişti (De Tocqueville, 1961: 376-379).

Devrimin felsefesine göre vatandaş ile devlet arasında hiç bir ara kurum bulunmamalıydı. Bunu sağlamak için de 1791'de Loi le Chapelier kanunu uygulamaya konuldu. İşte, De Tocqueville'in, aristokrasisi yok edilmiş bir toplumda, üstelik, vakıf ve dernekler gibi ara kurumların kurulması da devlet tarafından engellenirse, halkın bu sefer devlet tarafından ezileceği endişesi, kendi ülkesindeki bu durumdan kaynaklanıyordu (Salamon & Anheier, 1997: 130-131). Kısacası, De Tocqueville, hem aristokrasisi olmayan ama hem de halkı devlet tarafından ezilmeyen bir başka toplumu inceliyor, ve bunun yeryüzü'ndeki tek örneği olan Amerikan toplumuna işaret ederek, Fransa'ya ara kurumları ezmek politikasından vaz geçmesi çağrısını yapıyordu. Fransa'yı yönetenlerin De Tocqueville'in on dokuzuncu yüzyıl ortalarında yaptığı bu çağrıya cevap verip vakıf ve dernekleri yeniden serbest bırakmaları ancak 1901 yılında gerçekleşebildi. Ancak iş işten geçmiş, Fransa ara kurumlarını, en önemli sivil toplum kuruluşlarını kaybetmişti. Devletle toplum arasındaki aracı kurumların yok olması ise ülkede istikrarsızlığa yol açmıştı. Fransa'nın beş cumhuriyet ilan etmesi ve ancak De Gaulle ile, ihtilalden nerdeyse 200 yıl sonra, istikrara kavuşabilmesi bu tezi desteklemektedir.

Şimdi Batı'daki bütün bu gelişmeler açısından tekrar İslam dünyasına bakarsak, Amerika'da devlet, halkın dernek ve vakıf kurmasını hiç bir zaman engellemedi ama Fransa'nın etkisinde kalan Türkiye'de ve Türkiye'nin etkisinde kalan İslam dünyasının çok büyük bir bölümünde, örneğin, Mısır, devrim öncesi İran ve Pakistan'da, devletin geleneksel vakıf sistemini parça parça ettiği görüldü. Aslında, vakıfların çok geliştiği ve yüzyıllarca etkinliğini koruduğu İslam dünyasında devletin nasıl olup da böyle davrandığı başlı başına ilginç bir konudur. Ancak, bu konu yeterince incelenmiş olduğundan burada ayrıca ele alınmayacaktır (Öztürk, 1995; Çizakça, 2000).

Türkiye ve bu İslam ülkelerinde, bir yandan, İslamiyet'in getirdiği eşit siyasal statü ve tarihsel evrim sonucunda aristokrasinin bulunmaması, veya Batı Avrupa'ya nisbetle zayıflığı, diğer yandan da, bu ülkelerde batılılaşmış devletin gayretleriyle vakıf ve derneklerin tırpanlanması sonucunda, halk devlet karşısında tamamen güçsüzleşti ve her türlü sorununun çözümü için devletin insafına terk edildi. İşte ülkemizde çok ciddi bir vakıf reformunun gerçekleştirilmesi bu tarihsel nedenler dolayısıyla da önem taşımaktadır. Eşitlikçi ve aristokrasisi olmayan toplumumuzda halkın tamamen devletin insafına terk edilmesini ve devletin ülkedeki tek güç kaynağı olmasını önlemek için de vakıf reformu şarttır. Kısacası, vakıflar/dernekler reformu, halkın devlet karşısında daha bağımsız olmasını sağlayacağı ve kuvvetler ayrımını destekleyeceği için demokrasinin olmazsa olmaz bir unsurudur. Vakıflar ve derneklerin çok önemli bir parçasını oluşturduğu sivil toplum kuruluşlarına, devlet ve özel sektörün yanında, "üçüncü sektör" adı verilmesinin ardında bu dengeleyici güç vardır.

Sonuç olarak, günümüz İslam Dünyası'nda demokrasi görülüyor, özgürlükler tırpanlanıyor ve tüm bunların sonucunda fakirleşme görülüyorsa, bunların nedenini İslam dininin demokrasiye karşı olmasında değil, on dokuz ve yirminci yüzyıllar boyunca gerek Osmanlı İmparatorluğu'nda gerekse bu imparatorluktan doğan devletlerde sivil toplum kuruluşlarının, özellikle de vakıfların, tırpanlanmasında ve kasıtlı olarak yok edilmesinde aramak gerekir.

Kaynaklar:

Çizakça, Murat. A History of Philanthropic Foundations: Islamic World From the Seventh Century to the Present (İstanbul: Boğaziçi University Press, 2000).

Çizakça, Murat. Demokrasi Arayışında Türkiye: Laik-dindar/demokrat Uzlaşmasına Bir Katkı (Ankara: Yeni Türkiye, 2002).

De Tocqueville, Alexis. Democracy in America (London: Oxford University Press, 1840/1961).

Gwartney, James and et. All. Economic Freedom of the World (Vancouver: Frazer Institute, 1996).

Öztürk, Nazif. Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1995).

Parla, Taha. Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm (İstanbul: İletişim, 2001).

Salamon, L. and Helmut Anheier. Defining the Non-Profit Sector, A Cross-National Analysis (Manchester: Manchester University Publications, 1997).

NGO's – Muslim World and

SİVİL TOPLUM DERGİSİ

YIL : 1 SAYI : 1 / OCAK -MART 2003